

Thorn in de periode van de adellijke families

(1200-1794)

Vrouwen met macht

Auteur Jac Forschelen

HET BEGIN, GEHULD IN NEVELEN

Over de aard van de kloosterstichting in Thorn door Ansfried en Hilsondis, aan het einde van de tiende eeuw, is weinig bekend. Naast vrouwen leefden er ook mannen, aanvankelijk broeders genaamd, in het klooster. In elk geval was hiervan in 1102 sprake. Een oorkonde uit dat jaar documenteert van vrouwen en broeders. In een veel latere oorkonde, gedateerd van 1172, heetten die broeders kanunniken. Bestond er aanvankelijk een afhankelijkheidsband met het bisdom Luik, tegen het einde van de 13e eeuw is hiervan in de akten niets meer te merken. Men mag aannemen, dat het klooster op een geruisloze wijze een zelfstandige status had bereikt.

MEER DUIDELIJKHEID: DE BRIEF VAN 1310

Een brief uit 1310, die de kloostervrouwen aan niemand minder dan paus Clemens V richtten, werpt enig licht op de bewoonsters en bewoners. In de brief wordt gesteld, dat in het klooster maximaal twintig adellijke vrouwen (kanunnikessen genaamd) waren gehuisvest, die in de zielzorg werden bijgestaan door maximaal vier priesters of kanunniken (later zouden dit er zes worden). Het kloosterleven wordt nader ingekleurd. De kloostervrouwen beklagden zich over hun zwarte kleding. Deze leek immers op die van benedictinessen en was slecht aangepast aan hun wereldlijke staat! Toch wenste men zich te conformeren aan een oprecht kloosterleven: de kloosterdames baden hun koorbede de ene helft van het jaar volgens het officie van St. Augustinus en de andere helft volgens dat van St. Benedictus. Zij – inmiddels stiftsdames genoemd – mochten vlees en andere spijzen nuttigen, konden over persoonlijke eigendommen beschikken (zoals woningen) en hadden de verplichting slechts gedurende de nacht in een gemeenschappelijke slaapzaal te vertoeven. De expliciete vraag die in de brief wordt gesteld luidt, of het oorbaar was om de zwarte kleding te mogen afleggen en om door het leven te mogen gaan in een aan de status van de vrouwen aangepaste kledij. Pas in 1497 kwam er een reactie. De Borgia-paus Alexander VI bleek begrip te hebben voor de wereldlijke neiging van de Thornse kloostervrouwen. Hij stond hen toe buiten de eredienst de gehate zwarte kleding af te leggen en adviseerde hen zich witzijden kleding te laten aanmeten naar het voorbeeld van de stiftsdames in Essen, Keulen en Gerresheim. Men mag zich afvragen of de vrouwen wel zo lang gewacht hebben. Hun zelfbewustzijn voedt de these, dat zij veel eerder ertoe zijn overgegaan in wereldse kledij te gaan pronken.

BESTUUR: ABDIS EN KAPITTEL

De brief van 1310 biedt ook een inzicht op de organisatie van het klooster. Aan het hoofd stond een abdis, die terzijde werd gestaan door een kapittel. De abdis werd gekozen door en uit het kapittel, dat bestond uit de twintig kanunnikessen van het klooster. Abdis en kanunnikessen waren afkomstig uit een ‘familia illustris’, een aanzienlijke adellijke familie. In de brief van 1310 wordt deze toegangsdrempel nog niet nader omschreven; later wordt deze specifieker. In 1532 moest een nominee voor het klooster beschikken over acht adellijke kwartieren (voorouders), vier van vaders- en vier van moederszijde. Later in de 16e eeuw werd deze drempel, om de aanwas te beperken en het elitaire karakter te behouden, verhoogd en gebracht op liefst zestien adellijke kwartieren! De abdis was de spil in de organisatie van het klooster. Zij zag toe op de discipline van de kanunnikessen en de kanunniken en op de naleving van het bijwonen van de erediensten. Ook benoemde zij alle functionarissen in dienst van het klooster. Naast haar kreeg het kapittel een steeds belangrijker rol. Was het aanvankelijk alleen belast met de bevordering van de luisterrijke uitvoering van de erediensten en de keuze en ondersteuning van de abdis, na 1310 slaagde het erin om steeds meer bevoegdheden ten koste van de abdis te verkrijgen.

WERELDLIJKE ASPIRATIES EN BESTUURLIJKE HERVORMINGEN LANDRECHT

Zal het klooster aanvankelijk uitsluitend een religieuze instelling zijn geweest, waarin gebed en kloosterlijke taken de hoofdmoot vormden, vanaf de 13e eeuw treden steeds duidelijker de wereldlijke activiteiten en aspiraties van abdis en kapittel naar voren en kreeg het in de zin van een ‘damesstift’ vorm. Hiervan legt het zogenaamde landrecht getuigenis af. In het oog lopend hierin is de grondheerschappij, die in handen was van het kapittel. Het betreft hier niet alleen de gronden rondom Thorn, maar ook uitgebreide goederen in het huidige West-Brabant (vooral gegroepeerd rondom de stad Breda), in Übach en in Westerlo (nabij Antwerpen). De abdis beschikte over wereldlijke machtsbevoegdheden, de zogenaamde regalia. Dit waren rechten die toebehoorden aan het overheidsgezag (de benoeming van bestuurders, de uitoefening van de rechtsmacht, het muntrecht) en die ook enkele kleinere voorrechten omvatten, zoals het visrecht en het jachtrecht. Het symbool van deze regalia was de scepter.

HERVORMINGEN

We hebben gezien dat een enkele crises in de loop van vooral de 14e eeuw er zorg voor droegen dat de machtsbalans van het kapittel en de abdis steeds meer verschoof ten gunste van het eerste. Dit was er geen garantie voor, dat alles verliep met inachtneming van de regels. In 1336 constateerden twee afgevaardigden van de bisschop van Luik – Bernhard van Hülhoven en Albert van Bettincourt – tijdens een visitatie ernstige misstanden in het Thornse stift. De abdijkerk bood een desolate aanblik en was niet meer geëigend voor de eredienst. Daarnaast werd de hand gelicht met de invulling van de beschikbare zetels van het kapittel en eigende een kleine minderheid zich de inkomsten van de vacante zetels toe. Ter beëindiging van deze grove schendingen ontwierpen genoemden in 1338 statuten – in de bronnen geboekstaafd als ‘ordinationes et statuta pro reformatione ecclesiae Thorensis’ – die een nieuw licht werpen op de relatie van het kapittel en de abdis. Steeds nadrukkelijker wordt duidelijk, dat zich een ‘dualistisch bestel’ uitkristalliseert in Thorn. Heel markant komt dit tot uiting in het voorschrift dat abdis noch kapittel voortaan eigenmachtig goederen, die van belang waren voor de gehele abdij, mochten verkopen of in erfrente geven. Hiervoor was een gemeenschappelijk besluit nodig, dat was verzegeld met de zegels van beide instanties. Ook blijkt dit uit de ‘functieomschrijving’ van de dekanes, die nu naar voren trad als voorzitter van het kapittel en als uitgesproken representant van dit college steeds nadrukkelijker tegenover de abdis kwam te staan. Zij ging in de interne hiërarchie van het klooster, na de abdis, de tweede positie innemen en was haar plaatsvervanger. Zij werd benoemd door en uit het kapittel. Haar sleutelpositie naast de abdis blijkt nadrukkelijk uit de bevoegdheid, dat zij oorkonden namens het kapittel uitvaardigde en – evenals de abdis – over een duidelijk omschreven ‘eigen vermogen’ beschikte.

HOOGTIJDAGEN

Op het hoogtepunt van hun macht hadden de abdis en het kapittel niet alleen zeggenschap over de goederen en zaken in en rondom het stift in Thorn, maar bestuurden zij vanuit hun luxueuze kloostervertrekken een waarachtig miniaturstaatje, het Land van Thorn, dat ook nog bestond uit Ittervoort, Ell, Haler, Beersel, Stramproy, Grathem en Baexem. In Neeroeteren zwaaide de abdis samen met eerst de graaf van Loon en vervolgens de prinsbisschop van Luik – in een ‘tweeherige samenwerking’ – de scepter. Het meeste aanzien en de grootste rijkdom verwierf het stift in de laatste eeuw van zijn bestaan, de 18e eeuw. Deze eeuw werd grotendeels ingevuld met de regeerperiode van Francesca Christina van Pfalz-Sulzbach (1717-1776) en van Maria Cunegunda van Saksen (1776-1794). Beiden waren afkomstig uit een hoogadelijke familie in het Duitse Rijk, die behoorde tot de rijksvorstenstand en derhalve alleen gehoorzaamheid verschuldigd was aan de Duitse keizer. Echter, dit was wel het enige, dat beide abdissen gemeenschappelijk hadden.

FRANCESCA CHRISTINA VAN PFALZ-SULZBACH

Francesca Christina van Pfalz-Sulzbach werd in 1696 geboren als dochter van hertog Theodor Eustach van Sulzbach en Maria Eleonora van Hessen-Rheinfels-Rothenburg. Reeds op zesjarig leeftijd werd zij in het klooster van Thorn ondergebracht en ontving zij er haar opvoeding. Hiermee was de weg naar een ‘kloosterlijk leven’ in zekere zin geplaveid. Een logisch voortvloeiende van haar opvoeding en leven in het klooster van jongs af aan, was haar keuze tot abdis van Thorn in 1717. In 1726 volgde dan haar keuze in dezelfde functie in Essen, waarmee de kloosters van Thorn en Essen een personele unie gingen vormen. Haar sociale engagement komt heel duidelijk naar voren bij de stichting van een weeshuis in 1764, even buiten de stadsmuren van Essen, in Steele. Deze stichting geschiedde uit haar eigen vermogen. De door haar in het leven geroepen beheerinstelling van het weeshuis, de Fürstin-Franziska-Christine-Stiftung, bestaat nog altijd en wijdt zich – geheel in de zin van de stichteres – aan de zorg voor weeskinderen, sociaal ontspoorde jeugdigen en ook ouderen.

MARIA CUNEGUNDA VAN SAKSEN

In een geheel ander licht staat haar opvolgster Maria Cunegunda van Saksen. Zij zag in 1740 in Warschau het levenslicht en was de dochter van keurvorst Frederik August II van Saksen en Maria Jozefa van Beieren. Zij groeide op in een kroostrijk gezin van veertien kinderen. Een bijzonder hartelijke relatie onderhield zij met haar broer Clemens Wenceslaus, die later aartsbisschop en keurvorst van Trier werd. Geheel in tegenstelling tot haar voorganger Francesca Christina was zij niet voorbestemd voor een ‘kloosterlijk leven’. Toen echter in 1764 een ‘huwelijkse koppeling’ met niemand minder dan aartshertog Jozef van Oostenrijk, zoon van keizerin Maria Theresia, jammerlijk mislukte, bleef haar niets anders over dan naar eerherstel te zoeken door de benoeming tot abdis van een damesstift van de hoogste orde. Dit lukte haar in Thorn en Essen in 1776. Via enkele bouwcampagnes – met als hoogtepunt die in de periode 1780-1787 – slaagde zij erin de stiftgebouwen en de abdijkerk een allure te geven, die haar eigen hoge afkomst weerspiegelde. Ook in bestuurlijk opzicht verdiende zij haar sporen. Zij nam initiatieven tot een codificatie van het geheel achterhaalde landrecht, dat vele tegenstrijdigheden bevatte, en ook de rechtspraak werd door haar in een modern jasje gestoken. Men zou deze activiteiten kunnen brengen onder de noemer van het ‘verlicht despotisme’. De initiatieven werden niet alleen in de kiem gesmoord door de heftige oppositie van de adel in het Land van Thorn, maar ook door de ontwikkelingen op het Europese toneel. De Franse revolutionaire troepen waren een onstuitbare opmars in noordwaartse richting begonnen en namen in september 1794 Thorn definitief in.

ONDERGANG

De facto eindigde met de inname door de Fransen het bestaan van het stift en het Land van Thorn. Laurent Nouwen concludeert in zijn boekwerkje Zicht op Thorn, dat “het adellijke stift niet meer paste in een maatschappelijke context, waarin de stelling dat God de standen (adel, geestelijkheid, burgerij) gewild heeft, vervangen was door het geloof in de fundamentele gelijkheid van alle mensen.”